

Vannfugl i Øymarksjøen, Marker 2007

INGVAR SPIKKELAND, ROALD OPSAHL & JAN PETTER VAALER

Spikkeland, I., Opsahl, R. & Vaaler, J. P. 2008: Fuglefaunaen i Øymarksjøen, Marker 2007. *Natur i Østfold* 2008, 27(1-2): 53-60.

Øymarksjøen er den nest største innsjøen i Haldenvassdraget. Innsjøen er mesotrof og relativt dyp, men Lifjorden i sjøens nordlige del er grunn og vegetasjonsrik og har et mer eutroft preg. Det ble gjennomført tellinger av vannfugl fra båt i innsjøen i april-mai 2007. Antall observerte arter av vannfugl under tellingene var 28, mens 18 arter ble registrert som hekkende eller sannsynlig hekkende. Trolig var antallet noe høyere da metoden som ble benyttet medførte at enkelte arter ble oversett. Hettemåke dominerte antallmessig med 100-150 hekkende par, deretter fulgte fiskemåke med omkring 80 hekkende par. Det synes ikke å ha vært noen nevneverdig tilbakegang i hekkebestanden av hettemåke i Øymarksjøen siden 1980. Seks av de hekkende artene står på den norske rødlista; storlom og makrellterne som sårbare, og hettemåke, fiskeørn, toppdykker og vipe som nær truet.

Ingvor Spikkeland, Buer, 1870 Ørje, e-post: ingspi@askim.vgs.no

Roald Opsahl, Dalen, 1870 Ørje, e-post: r2t3@c2inet

Jan Petter Vaaler, Sandtorp, 1870 Ørje, e-post: post@jpvaaler.no

Områdebeskrivelse

Øymarksjøen er nest etter Rødenessjøen den største innsjøen i Haldenvassdraget, og ligger i Marker kommune i vassdragets midtre del. Sjøen er ca. 17 km lang, og bredden fra noen hundre meter og opp til 2,1 km (Figur 1). Arealet er 15,1 km² og maksimalt dyp 35 m, mens middeldypet er ca. 15 m. Sjøen ligger i Ørjemylonitt-sonen (Berthelsen m.fl. 1996), en grensesone mellom Romeriks- og Østfoldkomplekset med varierte og ofte oppknuste bergarter. Strendene langs Øymarksjøen er mange steder uregelmessig utformet, steinete og bratte (Figur 2), og bunnen skråner raskt ned mot dypet. I midten av sjøen er dypet stort sett mellom 20 og 30 meter, unntatt i sjøens nordre del, som er grunn. Innsjøen kan karakteriseres som mesotrof, men kan under spesielt gunstige perioder for algevekst ha sterk algeoppblomstring (Figur 3). Siktedypet er lite, men varierer mye avhengig av nedbør, erosjonsforhold i nedbørfeltet og av algeproduksjonen. Det ligger gjerne mellom 1 og

2 m, mindre enn 1 m er også registrert, noe som antyder meget dårlig vannkvalitet. Omgivelsene består mest av bar- og blandingsskog på høy bonitet, men det er også en del dyrka mark.

De viktigste områdene for vannfugl er Lifjorden helt nord i innsjøen (Figur 4) og Bøensfjorden, som utgjør innsjøens sørligste og dypeste basseng. Lifjorden har store vegetasjonsrike gruntvannsområder og et eutroft preg, mens Bøensfjorden med sin størrelse og sine mange holmer og skjær er et viktig hekkeområde for måker og terner (Figur 5). I tillegg finnes det enkelte andre vegetasjonsrike bukter og vikar, spesielt ved Fløvik (Figur 6) og i Bottenvika innerst i Otteidvika.

Metoder

Hensikten med undersøkelsen var å skaffe en oversikt over fuglefaunaen i Øymarksjøen, både når det gjelder arts- og individantall. Som

Fig. 1. Øymarksjøen er en smal, langstrakt innsjø i de midtre delene av Haldenvassdraget. Startpunktet for fugletellingene i 2007 er angitt med fylt sirkel.

en følge av de enkle metodene vi har benyttet, er resultatene våre bare omtrentlige anslag for bestandsstørrelsen til de ulike artene.

I løpet av perioden 5. april - 13.mai 2007 ble det foretatt 6 tellinger av fugl i innsjøen fra båt. Fra en base ved Øymark kirke omtrentlig midt på innsjøen (angitt på Figur 1 med svart sirkel) ble det vanligvis enten kjørt nordover til sjøens nordende og sørover igjen til startpunktet, eller sørover til sjøens sørende og tilbake. Den 6. og 13. mai ble imidlertid hele innsjøen dekket, og tallene fra disse tellingene gir trolig det beste inntrykket av antall individer som holder til i innsjøen. Vanligvis kjørte vi ikke inn i Otteidvika, som danner en fjord på ca. 5 km sørøstover mot Store Le. Tidspunktet for de enkelte observasjoner ble notert under tellingen, og ved hjelp av GPS og Google Map kunne vi da i ettertid nøyaktig rekonstruere observasjonsforløpet. På web-adressen www.forskningsrommet.org under overskriften Sandkasse er det gitt et eksempel på hva som ble observert den 9. april 2007 i innsjøens nordre halvdel, og hvor de enkelte observasjonene ble gjort.

På grunn av et stadig trekk av spesielt fiske- og hettemåke nordover og sørover innsjøen, og siden mange individer av disse artene til enhver tid befinner seg på jordbruksområdene omkring innsjøen på søk etter mat, er antallet av måker trolig underestimert. Det samme vil også være tilfelle med for eksempel ande- og vadefuglarter, som ofte holder seg langs land og dermed unngår å bli oppdaget. Det faktum at vi normalt bare dekket halve innsjøen i løpet av hver telling er også med på å gjøre resultatene mer usikre, men vi tror likevel at resultatene er av interesse.

Observerte arter

Tabell 1 gir oversikt over observerte vannfuglarter og observasjonsfrekvensen, dvs. hvor mange ganger av de seks tellingene som ga observasjoner av den aktuelle arten. Antall individer og antall observerte arter ved hver telling er også angitt. Det ble observert 28 arter av vannfugl i løpet av tellingene. I tillegg er også siland og svartand med i tabellen da de ble observert

Tabell 1. Observerte vannfuglarter i Øymarksjøen under tellingene i 2007. Observasjonsfrekvensen (se teksten) og hekkestatus er også angitt. H: Reir og/eller unger registrert. h: sannsynlig hekking.

Oververte arter	Nordre del	Nordre del	Søndre del	Hele	Hele	Søndre del	Frekvens	Hekkestatus
	05.04.2007	09.04.2007	13.04.2007	06.05.2007	13.5.07	15.06.2007		
Storskarv					3	1	2	
Storlom		2	1	9	4		4	h
Smålom	1		2	2	2		4	
Lom sp.						1	1	
Toppdykker		6	1	10		1	4	H
Knoppsvane					1		1	
Kanadagås	27	24	23	9	10	15	6	H
Grågås		2	2	2	2	1	5	
Stokkand	10	9	6	9	8	2	6	H
Skjeand				4			1	
Krikkand				9		10	2	
Kvinand	10	22	8	4	18	9	6	H
Toppand				14			1	
Svartand							0	
Laksand	23	6	16	8	7	5	6	H
Siland							0	H
Fiskand sp.						2	1	
Fiskeørn					2	3	2	H
Tjeld	2			3	1		3	H
Skogsnipe						1	1	
Gluttsnipe					1		1	
Strandsnipe				6	10	11	3	H
Småspove					1		1	
Vipe		2	1		3		3	H
Trane					3		1	
Hegre	1	4			1	3	4	H
Hetemåke	2	52	187	140	276	145	6	H
Fiskemåke		91	52	171	79	70	5	H
Hette-/fiskemåke				50			1	
Gråmåke	12		2	12			3	h
Svartbak				5			1	h?
Makrellterne				5	2	8	3	H
Sivspurv						1	1	h
Ant. individer	88	218	300	463	427	288		
Ant. arter	9	11	11	19	19	19		18

ved andre anledninger i løpet av året, svartand under trekkperioden på våren og siland på sommeren. Ande- og måkefugler er naturlig nok de dominerende grupper, mens vadefugler i mindre grad er representert, siden all telling foregikk fra båt. Overraskende nok ble ikke sangsvane observert under tellingene, men sees ellers vanlig under trekk eller streif ved innsjøen. Arten hekker i området, men foretrekker mindre, vegetasjonsrike lokaliteter som for eksempel Gjølvsjø, Ledengstjern og Stikletjern, hvor den har trent vekk knoppsvane, som tidligere hekket der.

Hekking

Det var 18 vannfuglarter som med rimelig sikkerhet hekket ved sjøen i 2007. Dette tallet er et minimumstall, da spesielt enkelte vade- og spurvefugler kan ha blitt oversett. En nærmere undersøkelse av våtmarksområdene ved Årnesbukta i Lifjorden og ved Fløvik (se Figur 6) ville muligens gitt observasjon av enkeltbekkasin, rørsanger og kanskje også rødstilk, som tidligere er registrert med hekkeadferd ved Årnes. Også gulerle (underart ukjent) er tidligere registrert med hekkeadferd ved sjøen, men vil bli oversett ved den metoden vi har benyttet.

I sine undersøkelser av fuglefaunaen i innsjøer i Østfold i 1979 og 1980, fant Haga

Fig. 2. Strendene langs Øymarksjøen er oftest steinete og bratte, stedvis med vegetasjon slik som her langs Fløvikas nordside. Bildet viser utsikt mot sørvest. Foto: Ingvar Spikkeland.

Fig. 3. Enkelte år er det episoder med sterk algeoppblomstring i Øymarksjøen. Bildet er fra Lifjorden nord i innsjøen. Foto: Ingvar Spikkeland.

(1983) det høyest antall såkalte stasjonære arter i Skinnerflo (23), men sju av disse artene var på næringssøk, og ikke hekkende. Han har også regnet linerle med her, noe ikke vi har gjort i vår undersøkelse. Videre registrerte han 19 stasjonære arter (inklusive linerle) i Arekilen, hvorav fire var på næringssøk, mens tilsvarende antall i Gjølsjø var 16, hvorav alle trolig var hekkende. Sammenligner vi med disse tallene, antyder det et stort arts mangfold av hekkende vannfugl i Øymarksjøen, både i Østfoldsammenheng og trolig også i norsk målestokk.

Forekomst til enkelte arter

Storskarv er registrert ved mange tilfeller i Øymarksjøen de siste 10 årene, men har blitt mer regelmessig å se i seinere år. Flokker på opp til 10-12 ind. er blitt observert i området. I Øymarksjøen er sannsynligheten størst for å se arten på holmene i Bøensfjorden. Det er trolig bare et tidsspørsmål før arten begynner å hekke i vassdraget. Den store tettheten av fisk i innsjøene her burde kunne gi grunnlag for en solid bestand.

Storlom ble observert ved halvparten av tellingene, men vi fant ingen bevis på at hekking fant sted. Det er imidlertid sannsynlig at arten hekker ved innsjøen i lite antall, kanskje 1-3 par. *Smålom* sees i større antall, men dette er fugl som hekker ved myrtjernene i Vestfjella, skogstraktene vest for Øymarksjøen. Her er det registrert en økende hekkebestand i seinere år (Per Kristiansen pers. medd.). Disse fuglene bruker i stor grad Øymarksjøen som fiskeplass.

Toppdykker hekker ved de mest vegetasjonsrike områdene i Øymarksjøen, dvs. i Lifjorden og ved Fløvik, trolig også innerst i Otteidvika (Bottenvika) og enkelte år også ved Ytterbøl. Et realistisk anslag er 5-6 par.

Vi observerte ingen tegn til at *grågås* hekket ved sjøen i 2007. Det ser ut til at grågås og kanadagås har ulik preferanse når det gjelder hekkeplass i dette området. Kanadagåsa hekker primært på mer vegetasjonsfattige lokaliteter, gjerne på holmer og øyer i innsjøene, mens grågåsa synes å foretrekke vegetasjonsrike sjøer,

Fig. 4. Lifjorden nord i Øymarksjøen er grunn, vegetasjonsrik og eutrof. Foto: Ingvar Spikkeland.

og hekker for eksempel i stort antall i Gjølssjø. Hekking er imidlertid kjent fra Aremarksjøen, som ligner mye på Øymarksjøen både når det gjelder utforming og vegetasjon, så det er ikke usannsynlig at hekking foregår også i Øymarksjøen. Arten er flink til å skjule seg når den har unger, og kan dermed ha blitt oversett. *Kanadagåsa* hekker spredt i innsjøen, gjerne på litt større øyer. Basert på antall par/enkeltindivider med hekkeadferd ble det registrert ca. 5 hekkende par i 2007.

Når det gjelder ender, gir ikke metoden vår grunnlag for å antyde noen hekkebestand. Av fiskendene er *laksand* en vanlig hekkefugl, mens *siland* ikke ble registrert under tellingene. En hunn med unger ble imidlertid observert ved ett tilfelle noe seinere på sommeren.

Ett par *fiskeørn* hekket ved innsjøen i 2007, og fikk fram en unge. *Tjeld* ble observert ved flere av tellingene. Hekking ble ikke påvist under tellingene, men det ble rapportert ett tilfelle av hekking i en grill ved ei hytte i området (Vidar

Kasbo pers. medd.). Arten er også tidligere blitt observert flere ganger ved innsjøen, og hekker trolig regelmessig.

Trane ble observert ved et par tilfeller. Arten hekker neppe ved Øymarksjøen, da det trolig ikke finnes egnede hekkeplasser inntil sjøen. Trane er imidlertid vanlig i området, og flere par hekker i innsjøens omgivelser. For eksempel hekker ett-to par årlig ved Gjølssjø, som ligger like øst for innsjøens nordlige del, og arten hekker sannsynligvis også på Bredmosen sør for Gjølssjø. Videre er Stikletjern like sør for Bredmosen hekkeplass for trane, i hvert fall enkelte år.

Gråhegre hekker like sør for Ørje, i granskog ned til Ørjeelva noen hundre meter nord for innløpet i Øymarksjøen. Her har flere par hatt tilhold i mange år. Gjentatte observasjoner i en vik helt sør i Lifjorden kunne tyde på hekking der også, men dette er ikke bekreftet. Videre er hekking kjent fra et område mellom Gjølssjø og Øymarksjøen.

Fig. 5. I Bøensfjorden sør i Øymarksjøen finnes flere hekkeholmer for hettemåke. Foto: Ingvar Spikkeland.

Fig. 6. Fløvika omtrent midt på innsjøen er en grunn, vegetasjonsrik vik med interessant flora og rikt fugleliv Foto: Ingvar Spikkeland.

Når det gjelder måker og terner, har vi ikke gått på land på de aktuelle øyene og holmene for å telle reir, slik at tallene våre bare blir omtrentlige anslag basert på antall fugl som er observert. Tallene er også usikre, da flokker med hette- og fiskemåke gjerne har ligget spredt ute på sjøen, og artene har iblant, særlig ved vind og ugunstige lysforhold, vært vanskelige å skille fra hverandre. Dessuten opptrer flokker av måker på næringssøk på dyrka mark i området, og er ikke blitt med i tellingene. Hekkestatus til *svartbak* dette året er noe usikker, men regelmessige observasjoner ellers antyder at arten sannsynligvis hekker i lite antall, og da trolig i Bøensfjorden. Det samme gjelder for gråmåke. Et mindre antall observeres ofte i Bøensfjorden, og noen av disse er gjerne ungfugler.

Hettemåke (Figur 7), som omkring 1980 hekket i Gjølssjø med ca. 150 par (Haga 1983), har vært i stadig tilbakegang der siden 80-tallet, og syntes ikke å hekke ved innsjøen i 2007. Denne dramatiske bestandsnedgangen finner vi også mange andre steder i Norge, i våre naboland og for eksempel i Polen. På denne bakgrunnen står hettemåka nå på den nye rødlista (Kålås m.fl. 2006).

Ved de to tellingene i mai der vi dekket hele Øymarksjøen, telte vi 276 hettemåker den 13. mai, mens vi uka før (6.5) telte 140 individer

pluss minimum 50 måker på et jorde i nærheten av sjøen, hvor majoriteten trolig var hettemåke, dvs. kanskje nærmere 200 ind. Hovedtyngden av hettemåkene hadde tilhold i Bøensfjorden, og her ble det registrert hekking på tre holmer, to i den vestre delen nær Storøya og en i øst nær Bøensøya. Hardeng (1982) angir 235 hettemåker på eller ved de tre nevnte holmene fra sine tellinger omkring 1980, et tall som stemmer ganske bra med våre observasjoner i 2007. Dette er interessant da det antyder at hekkeholmene sør i Øymarksjøen ikke er berørt av den negative bestandsutviklingen som en har sett hos hettemåka både i Gjølssjø og på mange andre lokaliteter i Norden. Det som kjennetegner perioden med nedgang i hettemåkebestanden i Gjølssjø, er med få unntak snøfattige vintre og tidlig vår, med lav vannstand ved etablering på reirplass. Så har det som regel kommet kraftig regn med flom på forsommeren, som har ødelagt reirene til måkene og trolig andre vannfugl også. Dette fenomenet har bare i liten grad påvirket måkene i Bøensfjorden, da vannstanden i denne innsjøen varierer mindre, og reirene stort sett legges over flomlinjen. Hvor mange par som hekker nå har vi ikke noe sikkert tall på, men fra båt kunne vi telle hhv. ca. 40 og 10 reir på de to holmene vest i Bøensfjorden. I tillegg var det åpenbart en del reir vi ikke kunne se. Medregnet

Fig. 7. Hettmåke er den mest tallrike hekkefuglen i Øymarksjøen. Bestanden er på 100-150 par. Foto: Ingvar Spikkeland.

reirene på holmen nær Bøensøya kommer vi høyst sannsynlig over 100 reir til sammen. Et grovt anslag på hekkebestanden er 100-150 par. Hettmåkekoloniene i Øymarksjøen synes å være de eneste i Østfold-delen av Haldenvassdraget, ihvertfall dette året. En båttur i Aremarksjøen og Aspern på forsommeren samme år ga ingen

indikasjoner på hekking av hettmåke der, selv om ikke alle deler av Aspern ble besøkt. Heller ikke Rødenessjøen syntes å ha kolonier av hettmåke. Når det gjelder Femsjø har vi ingen data. Dette stemmer for øvrig overens med opplysningene til Hardeng (1982), som ved undersøkelse av de store sjøene i Haldenvassdraget fra

Rødenessjøen og sørover til Femsjø bare fant hekkende hettemåke i Øymarksjøen. I den nordre delen av vassdraget (Akershus) finnes det imidlertid hekkende hettemåke på flere holmer i Hemnessjøen (Øgderen), muligens også på en holme i Bjørkelangen. Fuglesjøen Hellsjøvann nær Hemnessjøen har i likhet med Gjølshø hatt stor bestand tidligere, men med sterk nedgang i seinere år.

Fiskemåke har sin største koloni i Øymarksjøen på ei øy helt nord i Lifjorden. Her hekket det anslagsvis 30-40 par i 2007. Ellers var det i underkant av 10 par ved Kirkeøya nær Øymark kirke, og ca. 20 par ved Ytterbøl. I Bøensfjorden hekker det også en del fiskemåker, og ellers er det mer spredt hekking på holmer og øyer i sjøen. Det største antallet, 171 ind., registrerte vi 6.5. Muligens kan noen av disse høre hjemme andre steder enn Øymarksjøen, men en må også regne med at en del måker som hekker i innsjøen var på næringsøk i jordbruksområdene omkring på det tidspunktet da telling ble foretatt. Et rimelig anslag på hekkebestanden i sjøen er ca. 80-90 par.

Makrellterne hekket trolig bare i Bøensfjorden i 2007. På holmen ved Bøensøya ble det sett 8 terner samtidig den 15. juni, og hekkebestanden er trolig på 4-5 par. Reirene her lå på samme holme som den hettemåkene benytter. Hardeng (1982) registrerte for øvrig 6 par i Øymarksjøen, alle i Bøensfjorden. Bestanden ser dermed ikke ut til å ha endret seg vesentlig i løpet av de siste 25 årene.

Individantall

Som en ser av Tabell 1, dominerer hette- og fiskemåke totalt når det gjelder individantall. Ved de tellingene der hele innsjøen ble dekket, ble det registrert mellom 400 og 500 individer, og av disse utgjorde disse to måkeartene begge gangene ca. 80 %. Tallene viser imidlertid at hettemåke gjennomgående ble observert i dobbelt så stort antall som fiskemåke. Dette kan tyde på at den anslåtte hekkebestanden av de to artene ikke er helt riktig. Det mest sannsynlige er at det er mer hettemåke i Øymarksjøen enn

antydnet ovenfor. Av andre arter er det kanadagås, kvinand og laksand som opptrer i størst antall, men bare med 11-18 observerte individer i gjennomsnitt pr. gang.

Rødlistearter

Av hekkefuglene i Øymarksjøen står seks arter på den norske rødlista. To av dem, storlom og makrellterne, regnes som *sårbare* (VU). De andre står i kategorien *nær truet* (NT). Dette gjelder toppdykker, fiskeørn, hettemåke og vipe. I tillegg ble to par skjeender observert 6. mai i Lifjorden, uten at det er indikasjoner på hekking. Denne arten står i kategorien *Sårbar* (VU).

Litteratur

- Berthelsen, A., Olerud, S. & Sigmond, E.M.O. 1996. Geologisk kart over Norge, berggrunnskart OSLO 1:250 000. Norges geologiske undersøkelse.
- Haga, A. 1983, Habitatbeskrivelse og fuglefauna i 20 av Østfolds innsjøer. *Østfold-Natur nr. 17*. 43 s.
- Hardeng, G. 1982. Haldenvassdraget og Store Le. *Østfold-Natur 15*. 148 s.
- Kålås, J.A., Viken, Å. og Bakken, T. (red.) 2006. *Norsk Rødliste 2006*. Artsdatabanken. 416 s.